

הידור מצווה בלולב

הרב זלמן ברוך מלמד שליט"א - ראש הישיבה

היתכן הידור מצווה לאחר קיומה?

בעל 'בית הלוי' דן במקרה מעניין בנוגע לדיני "הידור מצווה": אדם בירך על אתרוג כשר ונטלו ולאחר מכן נודמן לו אתרוג מהודר יותר - האם יש עניין ליטול שוב את האתרוג המהודר? התשובה לשאלה זו תלויה לכאורה בגדרי "הידור מצווה". מצד אחד נראה שראוי ליטול שוב על מנת להרוויח את ההידור, אך מאידך יתכן שהידור מצווה אינו חלק מעיקר המצווה כי אם צורתה - כלומר יש לקיים את המצווה בצורה מהודרת, אך ההידור אינו עומד בפני עצמו - ואם כן, כיון שכבר נטל אתרוג ויצא ידי חובת המצווה - אין עוד משמעות להידור.

הבית הלוי תולה את השאלה הזו במחלוקת בעניין מילה. כתב הרמב"ם: "יש ציצין מעכבין את המילה ויש ציצין שאין מעכבין את המילה... המל, כל זמן שעוסק במילה - חוזר בין על הציצין שמעכבין בין על ציצין שאין מעכבין, פירש' - על ציצין המעכבין חוזר, על ציצין שאינם מעכבין אינו חוזר". נמצא שלדעת הרמב"ם, לאחר שפסק מלמול אין עניין לחזור על ציצין שאינם מעכבים את המילה. הטור' חולק על הרמב"ם וסובר שגם אם סיים למול חוזר על הציצין למרות שאינם מעכבים, ורק בשבת אינו חוזר, כיון שאינם ממש חלק מעצמותה של המצווה ועל כן אין השבת נדחית מפניהם.

בפשטות, נחלקו הרמב"ם והטור בשאלה הנ"ל, שלדעת הרמב"ם אין עניין לקיים את ההידור בפני עצמו, ולכן אין טעם שיחזור על ציצין שאינם מעכבים, אך לדעת הטור ההידור הוא חלק מהמצווה ועל כן יש טעם לחזור. אמנם, ממשיך בית הלוי ואומר, שיתכן שמצוות מילה שונה ממצוות אחרות, שכן מלבד פעולת המילה יש במצווה זו חלק נוסף - להיות מהול, ואם כן בחלק זה של המצווה שייך ההידור בכל עת, אבל בשאר המצוות יודה הטור שלא שייך הידור בפני עצמו.

הרב זוין, בספרו "אישים ושיטות", מספר על ר' חיים מבריסק שלקראת סוכות השיג שני אתרוגים: האחד מארץ ישראל, שהיה ודאי כשר אך לא מהודר, והשני מקורפו, שהיה מהודר מאוד אך ספק פסול מחשש הרכבה. ר' חיים התלבט איזה מהם ליטול, ואף בחן את תלמידיו על כך. במבט ראשון היינו אומרים שתחילה יטול בברכה את האתרוג שודאי יוצא בו ידי

1. בית הלוי, סימן מז.

2. הלכות מילה ב, ג-ד.

3. דהיינו, סיים את המילה.

4. אורח חיים סימן שלא.

חובה, ורק לאחר מכן יוסיף את קומת ההידור. אך ר' חיים בשם אביו אומר להיפך: יש ליטול תחילה את הספק מורכב ורק אחר כך את הכשר, וממה נפשך: אם האתרוג הראשון כשר - הרי יצא ידי חובת המצוה בהידור, ואם הראשון פסול - יצא ידי חובה באתרוג השני. לעומת זאת, אם יטול תחילה את האתרוג שודאי כשר, אזי ודאי שלא יקיים את המצוה בהידור, שכן כיון שכבר קיים אותה באתרוג הראשון, אינו יכול לקיימה שוב. כלומר, מצוות הידור אינה שייכת בפני עצמה.

דין הדר בארבעת המינים

באופן כללי יש מצווה להדר בכל המצוות, כפי שנלמד מהפסוק "זה אלי ואנוהו" - עשה לפניו טלית נאה, סוכה נאה וכו', אך ודאי שגם מצוה שהתקיימה ללא הידור הרי היא מצוה גמורה.

בארבעת המינים, מלבד דין ההידור הכללי, נוסף פסוק מיוחד - "פרי עץ הדר", שממנו למדים דין הידור שהוא לעיכובא. ויש לחקור, מהו היחס בין שני דיני הידור אלו? האם דין 'הדר' המיוחד לארבעת המינים מוסיף על דין הידור הכללי רק את זה שהוא לעיכובא, או שזהו דין חדש המוסיף בעצם המצוה?

נחלקו הראשונים בטעם הפסול של לולב יבש: רש"י כתב שהטעם הוא 'זה אלי ואנוהו', והתוספות מקשה עליו מכך שדין 'אנוהו' הוא רק לכתחילה, בעוד שבמשנה כתוב 'פסול' ומשמע אף בדיעבד. לכן מסביר תוספות שהפסול הוא מצד 'הדר', שכן הוקש לולב לאתרוג, ודין 'הדר' הוא גם בדיעבד.

ונראה לומר שרש"י הוכרח לדבריו מקושייה אחרת של התוספות. בגמרא נאמר שדין 'לכם' הפסול לולב שאול הוא רק ביום טוב ראשון, כלשון הפסוק "ולקחתם לכם ביום הראשון", ולכן בשאר ימי החג גם לולב שאול כשר. לעומת זאת, לגבי דין 'הדר' אומרת הגמרא שהוא שייך בכל ימי החג. ולכאורה לא מובן מדוע, שהרי דין 'הדר' נמצא בהמשכו של אותו פסוק - "ולקחתם לכם ביום הראשון פרי עץ הדר".

התוספות⁵ עצמם תירצו שאכן 'הדר' בשאר ימי החג אינו מדאורייתא אלא מדרבנן, ותיקנו לשאר הימים רק לגבי דין 'הדר' ולא לגבי לולב חסר ושואל. נמצא לסיכום דעת התוס', שדין 'הדר' הוא מדאורייתא ביום הראשון ומכוחו נאסר לולב היבש אף בדיעבד, לעומת דין 'אנוהו' שהוא מצוה כללית של הידור הנוהגת רק לכתחילה בכל הימים. יתכן שרש"י ראה בתירוץ זה דוחק, ועל כן ענה באופן אחר, כדלהלן.

כיצד נבין את דין ההידור בארבעת המינים? ניתן להבין שזהו דין חדש, שאינו קשור לדין הכללי של 'זה אלי ואנוהו'. אם נבין כך, אכן אין דין זה שונה משאר פרטי דיני ארבעת

5. שבת קלג, ב.

6. מסכת סוכה דף כט, ב ד"ה "יבש".

7. שם ד"ה "לולב יבש".

8. שם ד"ה "בעינין".

המינים, וכשם שהדין 'לכם' נוהג רק ביום טוב ראשון, כך גם דין 'הדר'. אך ניתן להבין שעצם דין 'הדר' באתרוג אינו מנותק מ'זה אלי ואנוהו' - זהו אותו דין, אלא שבסוכות נוסף עליו נדבך נוסף, שהוא לעיכובא. ועל כן כשם שדין 'אנוהו' שייך בכל השנה ואינו מוגבל למצווה או לזמן מסויימים, כך גם דין 'הדר' שייך בכל ימי החג.

ניתן לסייע להסבר זה מהמשך פירוש רש"י למשנה: לגבי לולב שנקטם ראשו פירש רש"י שפסול משום שאינו הדר, ואם נאמר שלדעת רש"י דין 'הדר' ודין 'אנוהו' הם שני דינים נפרדים - לא מובן מדוע שינה רש"י את הטעם והבחין בין לולב יבש לבין לולב שנקטם ראשו. לפי ההסבר שהסברנו בשיטת רש"י הדבר מובן יותר, שאכן זהו אותו טעם.

אגב, לרמב"ם⁹ שיטה שלישית בנושא, והוא סובר שדין 'הדר' קיים אף מדרבנן רק ביום טוב ראשון: "כל אלה שאמרנו... ביום טוב ראשון בלבד, אבל ביום טוב שני ושאר ימים הכל כשר". המגיד משנה מבאר שלמרות שבגמרא מפורש שדין 'הדר' נוהג בכל ימי החג, הרמב"ם הבין שהגמרא חזרה בה. נראה שהרמב"ם סובר כתוספות, שדין 'הדר' נלמד רק מ'פרי עץ הדר' ואינו שייך למצווה הכללית של 'זה אלי ואנוהו', אך בניגוד לתוספות סובר שאין הבדל בין דין זה לשאר הדינים שנלמדו מאותו פסוק, וכולם אינם נוהגים אלא ביום טוב ראשון.

גדרי פסול לולב היבש

נראה שישנן מספר מחלוקות שניתן לבארן על פי המחלוקת הנ"ל במקור דין 'הדר'.

לאחר שחולק התוספות על רש"י בטעם הפסול של לולב היבש, מסביר התוספות שלולב היבש פסול רק אם נפרך בציפורן, ואין די בכך שבטלה הלחלוחית. ולכאורה לא מובן, מה הקשר בין סוף דברי התוספות לתחילתו? האם תוספות באו 'סתם' ללמדנו דין?

בעל ה'כפות תמרים'¹⁰ מבאר, שסוף דברי התוספות נובעים משיטתם במקור דין 'הדר'. כיון שלשיטתם הפסול נלמד מ'פרי עץ הדר', אם כן דין זה הוא בעצמות הלולב, ועל כן רק אם הלולב עצמו נפרך באמצע פסול, ולא די בחיסרון של לחלוחית. אולם אם דין זה היה נלמד מ'זה אלי ואנוהו', כדעת רש"י, אזי 'יבש' היה נחשב גם אם חסרה ללולב לחלוחית בלבד, מכיון שכבר בכך יש פגיעה ביופי ובנוי, על אף שבעצמותו של הלולב אין חיסרון.

כיוצא בזה, מביא הר"ן שתי דעות בגדר 'לולב יבש': לדעה אחת יבש היינו שיבשו רוב עליו, ולדעה שניה יבש הוא דוקא אם יבש רוב השדרה, וממילא רוב עליו. ניתן לתלות אף מחלוקת זו במחלוקת לגבי מקור הפסול: העלים אינם עצמותו של הלולב. מעתה, אם המקור הוא 'זה אלי ואנוהו' מובן מדוע מספיק שרוב העלים יבשו כדי שלא יחשב נאה, למרות שגוף הלולב אינו פחות מהודר. אך אם הדין נלמד מ'פרי עץ הדר', רק חיסרון בעצמות הלולב הוא חיסרון, וזהו טעם הדעה שרק אם יבש רוב השדרה נחשב הלולב יבש.

9. הלכות שופר ה, ט.

10. שם.

פגם שאינו נראה ללא התבוננות

המב"ט¹¹ כותב שאתרוג ובו חזוית שלא נראית בעין רגילה אלא רק בעיון מיוחד (אין הכוונה לזכויות מגדלת, אלא להתבוננות) נחשב 'הדר', וכן פוסק המגן אברהם¹².

נראה לי שבשונה מדין חזוית, אם חסר כלשהו מהאתרוג באופן שאין זה נראה במבט רגיל אלא רק בהתבוננות - בכל אופן האתרוג פסול, שכן פסול אתרוג חסר לא נלמד מ"פרי עץ הדר" אלא מ"לקחתם - שתהא לקיחה תמה"¹³, וזהו דין בחפצא, לעומת דין הידור שהוא תלוי במבט החיצוני של רוב האנשים שמסתכלים על ארבעת המינים. כל זה שייך דווקא אם דין ההידור נלמד מ"זה אלי ואנוהו", כדעת רש"י, אבל אם לומדים את דין ההידור מ"פרי עץ הדר" - אולי יש מקום להחמיר גם לגבי חזוית, שיש צורך שהאתרוג עצמו יהיה מהודר, ועל כן גם אם האנשים הרואים אותו אינם מבחינים בחזוית, עצם קיומה של החזוית פוסל את האתרוג.

נמצא לסיכום, שלפי רש"י גדר 'הדר' הוא כמו גדר 'אנוהו', אלא שבארבעת המינים הוא לעיכובא. ולעומת זאת, לפי התוספות עצם הגדרת 'הדר' שונה מ'אנוהו', שכן 'אנוהו' משמעותו יופי חיצוני מצד האנשים המסתכלים, ואילו 'הדר' עניינו יופי עצמי יותר.

היש ערך לנטילת לולב יבש?

יש להתבונן בדין אדם שיש לו ממיין מסוים רק מיין אחד שיש בו פרט מעכב, כגון לולב יבש שאינו 'הדר' - האם יש עניין ליטול לולב זה? בפשטות, כיון שהלולב פסול אין לו שום ערך. אך נראה שאין הדבר פשוט, וניתן לתלות גם את השאלה הזו במקור פסול לולב היבש: אם המקור הוא "פרי עץ הדר", אכן האדם לא יקיים שום מצוה, שכן אין זה הפרי שאותו צייתה התורה ליטול, כשם שאם יטול תפוח לא יקיים בכך כל מצוה. אולם אם דין זה נלמד מ'אנוהו', יש מקום לומר שדין זה הינו חיצוני בנוסף לעצם המצוה, כמו דין 'אנוהו' בכל שאר המצוות, ונמצא שבכל זאת קיים את מצוות ארבעת המינים הבסיסית.

מדברי הרא"ש נראה שאכן זוהי דעתו. הרא"ש¹⁴ כותב שבשעת הדחק ניתן ליטול לולב יבש ולברך עליו. אם אין מצוה, ברכה מניין? אמנם, ניתן לומר שחיוב הברכה הוא מדרבנן, אך לא מצאנו בשום מקום תקנת חכמים כזו, לברך על מצוה שיש בה פסול. נראה יותר לומר שהרא"ש סבר שאכן יש ערך בנטילת לולב יבש, כיון שיש כאן משהו מן המצוה.

אלא שיש להעיר על כך, שכן גם הרמב"ם אומר שניתן ליטול לולב יבש, אף שלפי מה שביארנו בדעתו, דין הידור בארבעת המינים נלמד מ"הדר" ואינו המשך לדין ההידור הכללי, ויש לעיין בדבר.

בתחילת דברינו הבאנו את הדיון בשאלה - האם יש ערך לקיים מצווה בצורה מהודרת, לאחר שעיקר המצוה כבר התקיים? עתה ניתן להוסיף, שאם דין 'הדר' בארבעת המינים נובע מהדין

11. חלק ג, סימן מט.

12. תרמח, יח.

13. לד, ב.

14. פרק שלישי, סימן יד.

הכללי של 'אנוהו' אזי אין לחלק בין ארבעת המינים לכל המצוות, אולם אם זהו דין נפרד הנלמד מ"הדר", ניתן לומר שיש ערך לנטילה גם לאחר שהתקיים עיקר המצוה, שכן זהו דין בפני עצמו.